

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
Humanitarinių mokslų fakultetas
Istorijos katedra

**Baltųjų organizacija Joseph Bradley pilietinės visuomenės
konceptijos kontekste**

Tiriamasis darbas

Darbą atliko: Aivaras Kunigonis
Darbą tikrino: Kęstutis Raškauskas

Kaunas 2009

Turinys

1. Įvadas.....	3
2. Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepcija Carinėje Rusijoje.....	6
3. Baltųjų organizacijos veiklos apžvalga.....	9
4. Baltųjų organizacijos visuomeninė veikla.....	12
5. Išvados.....	15
6. Naudota literatūra.....	16

1. Įvadas

Lietuva XIX a. yra pakankamai plačiai nagrinėta tema. Lietuvos istoriografijoje yra gausu medžiagos, kuri yra skirta šiai temai. Nuoseklių tyrinėjimų metu buvo suformuoti dvi pagrindinės sampratos apie XIX amžiaus Lietuvos istoriją. Pirmosios sampratos pagrindiniai teiginiai būtų toki: LDK unijoje su Lenkija iki pat 1795 metų išlaikė savo valstybingumą. Ji žlugo kartu su Lenkija dėl grobikiškos kaimyninių valstybių politikos ir tuojau pat prasidėjo kova su žiauriu okupantu už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą. Svarbiausiais tos didvyriškos kovos epizodais galime laikyti sukilimus, knygnešių epopėją, 1905 metų revoliuciją, Didįjį Vilniaus Seimą ir pagaliau 1918 metų vasario 16 dienos aktą. Kitos sampratos turinį galima apibūdinti taip: po Liublino unijos Lietuvoje viešpataujantys sluoksniai ilgainiui sulenkėjo ir bajoriškoje Abiejų Tautų Respublikoje Lietuva virto Lenkijos provincija. Sulenkėjusi Lietuvos bajorija ir XIX amžiuje kartu su lenkais siekė atkurti 1772 metų Lenkijos valstybės ribas, tačiau tuo metu irstant feodalizmui, o ypač po baudžiavos panaikinimo tautiškai atgimė lietuviškumą išlaikiusi valstietija, kuri vadovaujama demokratiškai nusiteikusios ir iš jos gretų kilusios inteligentijos, pradėjo kovą dėl tautos suverenumo ir 1918-1920 metais pasiekė pergalę.

Rašydamas šį darbą, nusprendžiau, jog mano vykdomam tyrimui artimesnė yra antroji samprata, todėl, kad darbe didžiausias dėmesys yra skiriamas Baltųjų organizacijai, jie kaip žinia buvo Lenkijos ir Lietuvos daugiausia stambių dvarininkų grupė, kuri prieš 1863 metų sukilimą siekė išgauti iš Rusijos valdžios nuolaidų politinėje ir kultūrinėje srityje bei kuri laiką vadovavo Lenkijos sukilimui. Lietuvoje baltieji siekė vienybės su Lenkija, stoji prieš separatistines lietuvių ir baltarusių tendencijas. Lietuvoje baltieji patys organizavo sukilimą ir jam vadovavo. Todėl galima teigti, jog gana glaudus Lietuvos baltųjų ryšys su Lenkijos bajorija jų organizacijos veiklą gana aiškiai įkomponuoja į antrąją XIX amžiaus Lietuvos istorijos sampratą.

Kaip jau minėjau, XIX amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėjimai yra pakankamai gausūs, todėl natūralu, jog rašant šį darbą buvo pakankamai sudėtinga pasirinkti tinkamiausią medžiagą. Didelė dalis medžiagos nebuvo panaudota šiame darbe, todėl kad buvo bandoma pasirinkti tą literatūrą bei šaltinius, kurie yra tinkamiausi nagrinėjamai temai. Atsižvelgiant į temos formuluotę vienu pagrindiniu šaltiniu buvo pasirinktas Joseph Bradley straipsnis „Subjects into Citizens: Societies, Civil Society and Autocracy in Tsarist Russia“¹. Pilietinės visuomenės sampratą bei jos bruožus aptarinėjo ir Piotr Wandycz savo knygoje „Laisvės kaina, Vidurio Rytų Europos istorija

¹ Bradley J. , Subjects into Citizens: Societies, Civil Society and Autocracy in Tsarist Russia, 2006

nuo viduramžių iki dabarties² todėl šio autoriaus supratimas buvo pasirinktas tam, kad parodyti kaip pilietinės visuomenės apraiškos atsispindėjo šiame Vidurio Rytų Europos regione, kuriame savo veiklą vykdė Baltųjų organizacija. Kadangi nagrinėjama tema tarsi susideda iš dviejų dalių, tai antroji grupė šaltinių buvo sudaryta iš Lietuvos istorikų darbų, kurie savo darbuose skyrė dėmesį pasirinktai nagrinėti organizacijai. Vienu iš svarbiausių darbe naudojamų šaltinių buvo pasirinkta istorinė Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko sintezė „Carų valdžioje Lietuva XIX amžiuje“.³ Darbe buvo naudojami ir kitų autorių darbai, toki kaip: Vinco Trumpos „Lietuva XIX amžiuje“⁴, Halinos Beresnevičiūtės-Nosalovos „Lojalumų krizė – Lietuvos bajorijos politinės sąmonės transformacija 1795 - 1831 metais“⁵, Egidijaus Aleksandravičiaus „1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa“⁶, Onutės Maksimaitienės „Lietuvos sukilėlių kovos 1863 – 1864 m.“⁷, Dariaus Staliūno „Visuomenė be universiteto?“⁸, bei D. Fajnhauz „1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)“⁹. Šie pasirinkti informacijos aruodai, mano nuomone yra patys informatyviausi siekiant deramai išnagrinėti pasirinktą darbo temą.

Pilietinės visuomenės atsiradimai XIX amžiaus Lietuvoje yra pakankamai naujas požiūrio kampas analizuojant XIX amžiaus Lietuvos visuomenę, tačiau tai yra savotiškai įdomus iššūkis, reikalaujantis gana nuoseklaus ir kruopštaus tyrimo. Šiuo savo darbu pabandyčiau bent šiek tiek paanalizuoti pilietinės XIX amžiaus Lietuvos visuomenės apraiškas pasiremdamas Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepcija, kurią autorius bando pritaikyti visai Carinei Rusijai.

Šio **darbo tikslas** yra aptarti kaip Baltųjų politinė organizacija bei jos vykdoma veikla, atrodo remiantis Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepcija Carinės Rusijos imperijoje.

Tikslui pasiekti, šiame darbe yra keliami toki **uždaviniai**:

- aptarti Joseph Bradley formuojamą pilietinės visuomenės koncepciją Carinės Rusijos imperijoje.
- Pateikti trumpą Baltųjų organizacijos veiklos iki 1863 metų sukilimo apžvalgą.

² Wandycz P. , Laisvės kaina Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties, Vilnius, 1997.

³ Aleksandravičius E. Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva, Vilnius.

⁴ Trumpa V. , Lietuva XIX amžiuje, Chicago, 1989.

⁵ Nosalova-Beresnevičiūtė H. , Lojalumų krizė – Lietuvos bajorijos politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais, Vilnius, 2001.

⁶ Aleksandravičius E. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T 3, Vilnius, 1991.

⁷ Maksimaitienė O. Lietuvos sukilėlių kovos 1863 – 1864 m., Vilnius, 1969.

⁸ Staliūnas D. Visuomenė be universiteto? : (aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys-XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 16, Vilnius, 2000.

⁹ Fajnhauz D. 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T 3, Vilnius, 1991.

- Paanalizuoti baltųjų visuomeninę veiklą bei pabandyti išsiaiškinti šios veiklos kryptis.
- Išsiaiškinti kaip tarpusavyje siejasi baltųjų vykdyta veikla bei Joseph Bradley suformuota pilietinės visuomenės koncepcija Carinės Rusijos imperijoje.

Atsižvelgiant į darbo uždavinius buvo pasirinkta tokia šio darbo struktūra. Pirmoje darbo dėstymo dalyje bus kalbama apie Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepciją Carinėje Rusijoje. Antroji darbo dėstymo dalis bus skirta trumpai Baltųjų organizacijos veiklos apžvalgai. Trečioje darbo dėstymo dalyje bus kalbama apie baltųjų visuomeninę veiklą, nes ši veikla ir jos analizė išsamiausiai gali atsakyti į klausimą ar baltuosius galima laikyti pilietinės visuomenės dalimi.

Atlikdamas šį tyrimą naudojau aprašomąjį bei lyginamąjį mokslinius metodus, kurie padėjo atrasti atsakymus į keliamus darbe uždavinius.

2. Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepcija Carinėje Rusijoje

Pradedant analizuoti Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepciją Carinės Rusijos imperijoje, visų pirma norėčiau atkreipti dėmesį į klausimą kaip apskritai yra suvokiama pilietinė visuomenė Lenkijoje arba Lietuvoje. Siūlyčiau taikyti bendrą vardiklį, kurį būtų galima priskirti visam Vidurio Rytų Europos regionui. Šiame regione pilietinė visuomenė visuomet turėjo ryškų tautinį atspalvį. Tai daugiausia buvo svetimšalių valdymo padarinys Vietinės kultūros palaikoma, pilietinė visuomenė buvo pagrindinis ramstis tautinės tapatybės, kuriai dažnai grėsdavo svetimųjų valdymas. Dėl šių priežasčių pilietinė visuomenė, tradiciškai ginanti pliuralizmą bei savo autonomiškumą nuo valstybės kesinimosi ir šiuo atveju gali būti laikoma geriausiu individo garantu, Vidurio Rytų Europoje tapo svarbiausia tautinės tapatybės gynėja. Tai pagimdė tam tikrą uniformizmą ir nepakantą, pridengtą bendro priešinimosi netautinėms ar antitautinėms jėgoms.¹⁰ Ši išsakyta mintis pakankamai gerai apibūdina ir Lietuvos bajorijos poziciją Carinės Rusijos valdžios atžvilgiu, o kaip tik bajorija ir buvo ta visuomenės dalis, kurią būtų galima laikyti XIX amžiaus pilietine Lietuvos visuomene. Faktas yra tai, jog pilietine visuomene galime laikyti susiorganizavusią visuomenės dalį, šiame darbe analizuojama Baltųjų organizacija pasižymėjo pakankamai stipriu organizaciniu aparatu. Tačiau ši P. Wandycz išsakyta mintis yra labiau bendro pobūdžio taikoma visam Vidurio Rytų Europos regionui, todėl Joseph Bradley pozicija čia tampa pakankamai svarbi, nes šis autorius nagrinėja konkrečiai pilietinę visuomenę Carinėje Rusijoje¹¹, kurios dalis XIX amžiuje buvo ir Lietuva.

Joseph Bradley savo straipsnyje paneigia dažnai istoriografijoje pasitaikančią mintį, jog Carinę Rusiją bei jos pilietinę visuomenę galima laikyti kaip nepavykusios pilietinės visuomenės pavyzdį, nes aprašomu laikotarpiu Carinėje Rusijoje egzistavo įvairios draugijos, kurių veiklą galima laikyti pilietinės visuomenės apraiška, nepaisant to fakto, kad draugijų veikla buvo pakankamai griežtai kontroliuojama.¹² Šios formalios draugijos bei jų organizuojama veikla gali būti laikoma pilietinės visuomenės apraiška, nae jų vykdoma veikla davė naudos tiek Carinės Rusijos imperijos visuomenei, tiek pačių draugijų nariams. Aprašydamas pilietinę visuomenę Rusijos imperijoje autorius apsiriboja didžiųjų Rusijos miestų Maskvos ir Sant Peterburgo ribose veikusių draugijų veiklos analize. Tokį savo apsisprendimą autorius motyvuoja tuo, jog šiuose miestuose veikusios draugijos turi savo analogų Vakarų

¹⁰ Wandycz P. , *Laisvės kaina Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius, 1997, p. 8.

¹¹ Bradley J. , *Subjects into Citizens: Societies, Civil Society and Autocracy in Tsarist Russia*, 2006.

¹² Ten pat.....

Europoje bei Šiaurės Amerikoje.¹³ Antroji preižastis nulėmusi tokį autoriaus apsisprendimą yra ta, jog panašios draugijos veikė ir kitose imperijos vietose.¹⁴ Trečioji priežastis yra ta, jog aptariamoms draugijos veikė pakankamai ilgą laiką, kas leidžia susidaryti nuomonę apie jų veiklos kryptį bei tikslus.¹⁵ Autoriaus argumentas, kad panašios draugijos veikė ir kitose imperijos vietose yra teisingas, tačiau kalbant apie Lietuvą susidaro toks įspūdis, jog skirtumų yra ir gana nemažai, todėl teigti, kad veikusios draugijos savo tikslais buvo identiškoms manau yra kalidinga, todėl norint susidaryti pakankamai tikslų vaizdą būtų galima praplėsti tyrimo lauką apimant platesnį Carinės Rusijos imperijos arealą, atsižvelgiant į kiekvieno regiono specifika.

Savo straipsnyje Joseph Bradley daugiausia dėmesio skiria Žemės ūkio bei Geografijos – Archeologijos draugijoms. Šių draugijų atsiradimą autorius sieja su mada organizuotis atėjusia iš Vakarų Europos. Veiklos mēkdžiojimas ypač išryškėja XIX a. antroje pusėje. Draugijų veikloje aktyviai dalyvauja vietos inteligentai, kurių pagrindinis tikslas šviesti bei tobulinti Carinės Rusijos visuomenę.¹⁶ Valstiečiai į draugijų veiklą įsitraukė gana neženkliai. Draugijų veikla dažniausiai apsiribodavo kultūrinėje terpėje, todėl valdžios kontrolė draugijoms buvo pakankamai nedidelė. Valdžios institucijos neretai draugijų veiklą remdavo netgi skatindavo, tačiau globa ir kontrolė niekur nedigdavo. Draugijų bei valdžios tikslai neretai sutapdavo. Caro valdžio administracija buvo suinterisuota medicinos, švietimo bei ekonomikos pažanga, ošiose srityse pakankamai didelį darbą vykdė draugijos. Laikui bėgant draugijų atstovai suprato, kad jų veikla duoda atitinkamą rezultatą, todėl buvo siekiama išsivaduoti iš globėjiškų santykių su valdžios institucijomis. Joseph Bradley teigia, jog valdžios globa laikui bėgant draugijas pradėjo piktinti, kaip pasipiktinimo rezultatą autorius išskiria revoliucinius judėjimus prasidėjusius Rusijos imperijoje. Savaiame suprantam, jog globa nebuvo vienintelė revoliucinių judėjimų priežastis, tam reikalui įtakos turėjo ir kiti įvykiai, toki kaip pralaimėjimas Krymo kare ar šalį užklupęs badas.

Apibendrinant Joseph Bradley suformuotą koncepciją galima teigti, jog Carineje Rusijoje pilietinė visuomenė buvo, nors ją valdžios institucijos ir kontroliavo. Savaiame suprantamas dalykas yra tai, jog autoriaus daromos išvados yra bendro pobūdžio. Pastebėtina yra tai, jog Joseph Bradley atskiro dėmesio neskiria nei Lenkijai, nei Lietuvai, o šis regionas savo pilietinės visuomenės specifika yra išskirtinis, nes vadovaujantis skyriaus pradžioje išsakyta mintimi šioje teritorijoje veikusios pilietinės visuomenės atsiradimas ir veikla buvo nulemta pasipriešinimo režimui faktoriaus. Nepaisant paminėtų straipsnio trūkumų, autorius pakankamai aiškiai nubraižo

¹³ Ten pat.....

¹⁴ Ten pat.....

¹⁵ Ten pat.....

¹⁶ Ten pat.....

piliėtnės visuomenės Carinės Rusijos imperijoje rėmus, kuriuos bus galima taikyti aptarinėjant baltųjų organizaciją bei jų veiklą XIX amžiaus Lietuvoje.

3. Baltųjų organizacijos veiklos apžvalga

Dar prieš baudžios panaikinimą Lietuvoje kaip ir kaimyniniuose kraštuose prasidėjęs politinis judėjimas, siekęs nacionalinio išsivadavimo ir socialinio teisingumo, nenuslūgo ir oficialiai panaikinus baudžią.

Susiformavusios anticarinės grupuotės Lietuvoje skirtingai suprato valstiečių apdalijimo žeme klausimą bei politinius ir socialinius judėjimo uždavinius. Vieni – konservatyvusis judėjimo sparnas – pirmiausia akcentavo būtinumą išsivaduoti iš Rusijos valdžios ir tik po to imtis vidaus reformų; kiti – revoliucingai nusiteikę demokratai – manė, kad anticarinis išsivaduojamasis karas turėtų sutapti su socialinės revoliucijos pradais: tik davę valstiečiams žemės ir sulyginę piliečių teises jie įsivaizdavo galį paversti judėjimą masiniu.¹⁷ Konservatyviai nusiteikusi pusė buvo vadinami baltaisiais. Neretai ši organizacija yra vadinama politinės partijos terminu. Nors ši organizacija neturėjo programos, kuri būtų surašyta viename konkričiame dokumente, tačiau jos nariai susibūrė turėdami tam tikrus politinius interesus bei siekė juos įgyvendinti atitinkamais veiksmais. Apie šios organizacijos veiklą liudija įvairi to meto spauda, archyvuose saugoma korespondencija.¹⁸ Kai kurių tyrinėtojų nuomone vadinamoji baltųjų partija Lietuvoje pradėjo formotis 1860 m., kai gegužės mėnesį vyko keturių Lietuvos gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko) bajorijos atstovų suvažiavimas¹⁹. Tačiau ši partija Lietuvoje suaktyvėjo ir pradėjo aiškiau kristalizuotis 1861 m. antroje pusėje. Baltieji – tai daugiausia dvarininkų ir kitų turtingų žmonių partija, nusistačiusi prieš revoliucinę kovą. Šios konservatyviai nusiteikusių grupės nariai iš pradžių veikė oficialiose visuomeninėse organizacijose. Pusiau slaptos baltųjų draugijos ypatingai paplito 1861 m. Per dvejus metus ši dvarininkų organizacija apėmė beveik visą Lietuvą, o jos šaukiami pasitarimai neva ūkinių ar kredito draugijų reikalais, kurie vyriausybės buvo leidžiami, suteikdavo pretekstą masiniams bajorų suvažiavimams, kurie dažniausiai vykdavo Vilniuje²⁰. Šiems pusiau legaliems baltųjų būreliams išplisti padėjo ir tai, kad 1861 m. vasarą buvo užsibrėžta „paimti judėjimo vairą iš viršaus ir remiantis jau paruoštais visuomenės kadrais, sukurti visame krašte slaptą organizaciją“²¹. Šioje programoje taip pat buvo numatyta reikalauti išplėsti bajorų savivaldos teises, atkurti Vilniaus universitetą, steigti liaudžiai mokyklas ir bibliotekėles, leisti platinti literatūrą

¹⁷ Aleksandravičius E. Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva, Vilnius, 1996, p. 139 – 140.

¹⁸ Aleksandravičius E. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T 3, Vilnius, 1991, p. 32.

¹⁹ Staliūnas D. *Visuomenė be universiteto? : (aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidury-XX a. pradžia)*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 16, Vilnius, 2000, P. 40

²⁰ Jurgėla K. R. Lietuvos sukilimas 1862-1864 metais : sukilimo šimtmečio sukakčiai pagerbti, Čikaga, 1970, P. 215.

²¹ Aleksandravičius E. Kulakauskas A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, P. 140.

gimtąją kalbą, o svarbiausia – labai atsargiai, palaiptai, keisti žemvaldžių santykius su valstiečiais, stengiantis išsaugoti stambiają žemėvaldą, buvusiuose baudžiauninkuose matant pigią laisvai samdomą darbo jėgą²².

Represinės valdžios priemonės dėl manifestacijų 1861 m. antroje pusėje komplikavo baltųjų pozicijas krašto visuomenėje, reikėjo imtis veiksmų, kurie būtų pateisinę jų politinę taktiką. Baltųjų tikslas buvo derybomis, t.y. taikiomis priemonėmis su caro valdžia, tikintis iš jos nuolaidų aktualiausiems krašto gyvenimo klausimais, siekti atkurti Lenkijos –Lietuvos valstybę pagal 1772 m. sienas. Reikia pastebėti, kad dalis baltųjų užėmė aukštas pareigas caro valdžioje ir tuo stengdavosi pasinaudoti. Stambūs žemvaldžiai, priklausę baltiesiems nenorėjo remtis valstiečių judėjimu, revoliucingai nusiteikusiųjų demokratų siūloma agrarinė reforma juos gąsdino, tačiau jie taip pat norėjo išsivaduoti iš carizmo jungo. Baltieji tikėjosi sukilimą laimėti su vakarų valstybių pagalba, siekė formuoti visuomenės nuomonę užsienyje. Ginkluoto sukilimo idėjai jie nepritarė, neturėjo ryšių su liaudimi, abstrakčiai žadėjo pagerinti valstiečių buitį, neplanavo socialinių permainų ir nekėlė nacionalinių aspiracijų²³.

Aptardamas baltųjų organizacijos veiklą, daugiau dėmesio norėčiau skirti šios organizacijos narių veiklai organizuojant ir vykdant 1863 metų sukilimą, nes šios grupuotės narių bei jos lyderių pozicija sukilimo klausimu buvo pakankamai aiški ir leidžianti daryti platesnio pobūdžio išvadas kalbat apie šios organizacijos veiklos programą.

Sukilimo organizavimo darbai prasidėjo 1861 metais, čia aktyviausiai veikė radikalčiai nusiteikęs visuomenės sparnas, vadinami raudonieji. Konservatyviai nusiteikęs dvarininkijos sluoksnius, vadinami baltieji turėjo oficialias visuomenės institucijas, valstiečių reformos įgyvendinimo komitetus ir taikos tarpininkų tinklą, siekė perimti sukilimo rengimo vairą į savo rankas.²⁴ Jie siekė remiantis jau paruoštais kadrais, visame krašte sukurti slaptą organizaciją. Besivadovaudami Lenkijoje suformuota „Organiško darbo„ programa baltieji siekė išplėsti bajorų savivaldos teises, atkurti Vilniaus universitetą, steigti liaudžiai mokyklas ir bibliotekas, leisti ir platinti literatūrą gimtąją kalbą, o svarbiausia – labai atsargiai, palaiptai keisti žemvaldžių santykių su valstiečiais, stengiantis išsaugoti stambią žemėvaldą, buvusiuose baudžiauninkuose matant pigią darbo jėgą.²⁵ Baltųjų vadovybė, kurią sudarė Jokūbas Geištoras, Aleksandras Oskerka, Antanas Jelenskis, Aleksandras Domeika, disponavo netik didžiulėmis specialiai iš dvarininkų surinktomis lėšomis, bet ir nemenka politinio veiksmo patirtimi, vis dar stipria tradicine įtaka beturtei šlėktai,

²² Ten pat, P. 140 – 141.

²³ Ilgūnas G. *Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos*, Vilnius, 2007, P. 43.

²⁴ Aleksandravičius E. *Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 140.

²⁵ Ten pat, p. 141.

kas nulėmė baltųjų norą perimti sukilimo vairą į savo rankas.²⁶ Tokį didelį baltųjų norą vadovauti sukilimui nulėmė ir tas faktas, jog jie bijojo socialinės revoliucijos pasėkmių. Aktyvų baltųjų organizacijos bendradarbiavimą su Lenkijoje sukilimą kordinuojančiais asmenimis rodo tas faktas, jog baltųjų lyderiui Jokūbui Geištorui buvo pavesta sudaryti naują sukilimo vadovybę pavadintą Lietuvos provincijų valdymo skyriumi (LPVS).²⁷

Apžvelgiant baltųjų organizaciją galima teigti, jog tai buvo konservatyviai nusiteikusių stambiųjų dvarininkų sluoksniu organizacija, palaikanti galudžius santykius su lenkų dvarininkija, matantys galimybę atkurti bendrą valstybę su Lenkija, linksantys eiti į konstruktyvų dialogą su Carinės Rusijos administracija, disponuojanti nemažais finansiniais resursais, tačiau ateities vizijoje nepatantys vietos valstiečiams, juos laikydami tik pigiai samdoma darbo jėga.

²⁶ Ten pat.....

²⁷ Ten pat, p. 142.

4. Baltųjų organizacijos visuomeninė veikla

Atsižvelgiant į darbo temą, kalbant apie baltųjų organizacijos visuomeninę veiklą, norėčiau išskirti dvi sritis, kuriose veikė baltųjų atstovai. Pirmoji veiklos kryptis buvo nukreipta švietimo kryptimi. Baltieji dėjo daug pastangų siekdami, kad būtų galima atkurti uždarytą Vilniaus universitetą. Šiuo klausimu jie vykdė derybas su Caro valdžios administracija. Baltieji didelį dėmesį skyrė ir liaudies švietimui. Antroji veiklos kryptis, kuria dirbo baltieji buvo konstruktyvaus dialogo palaikymas su rusų valdžios atstovais siekiant išsiderėti nuolaidų, vienoje ar kitoje srityje.

Sprendimas pasirinkti šias dvi sritis buvo įtakotas to fakto, kad savo straipsnyje kalbėdamas apie pilietinę visuomenę Joseph Bradley aptardamas draugijas, veikusias Carinės Rusijos imperijoje akcentuoja panašias draugijų veiklos sritis, kurios bus aptariamoms šioje darbo dėstyje dalyje.

Kaip jau minėta, pagrindinis Lietuvos baltųjų tikslas buvo taikiomis priemonėmis pirmiausia išgauti kraštui nuolaidų. Būtent šį uždavinį ir bandė spręsti 1861 m. rugpjūčio mėnesį Vilniuje susirinkę Lietuvos baltųjų vadovai J. Geištoras, Z. Gruževskis, Kauno gubernijos bajorvedis J. Daugirdas, pirmą kartą į tokius pasitarimus atvykęs laikinai ėjęs Gardino gubernijos bajorų vadovo pareigas V. Staženskis. Šiame suvažiavime J. Geištoro iniciatyva bandyta keturių gubernijų bajorų vadų vardu parengti peticiją, kurioje turėjo būti reikalaujama autonomijos Lietuvai. Parengtoje peticijoje be autonomijos reikalavimo, dar buvo reikalaujama tikybių laisvės ir didesnių teisių lenkų kalbai. Tačiau šis Geištoro pasiūlymas nesulaukė bajorų vadų pritarimo, kuriems tokie reikalavimai atrodė per daug radikalūs. Tai, kad šis J. Geištoro pasiūlymas, atsižvelgiant į to meto situaciją, buvo gana radikalus ir dėl to atmestas, rodo, jog baltieji buvo priversti skaitytis su radikalesniais visuomenės sluoksniais²⁸.

Baltieji labai daug dėmesio skyrė švietimo sričiai, o ypač daug pastangų dėjo Vilniaus universiteto atgaivinimui.

1861 m. rugpjūčio 21 d. vienas Lietuvos baltųjų lyderių A. Lappo Peterburge susitiko su vidaus reikalų ministru Valujevu. Susitikimo metu A. Lappo išdėstė savo samprotavimus apie būtinus krašto pertvarkymus. Jis skundėsi valdžios vykdoma politika – lenkų kalbos eliminavimu iš teismų ir gimnazijų, Katalikų bažnyčios suvaržymais, Vilniaus universiteto uždarymu, krašto ūkio plėtros stabdymu, aukščiausios teisminės instancijos nebuvimu krašte, kišimusi į naujai besiformuojančius valstiečių ir dvarininkų santykius.²⁹

²⁸ Staliūnas D. Visuomenė be universiteto? : (aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys-XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 16, Vilnius, 2000, P. 45 – 46.

²⁹ Ten pat, P. 50.

Tą pačią dieną kai A. Lappo susitiko su Valujevu, kitas Lietuvos baltųjų lyderis V. Staženskis minėtajam vidaus reikalų ministrui parašė laišką, kuriame kritikavo vietinės valdžios veiksmus, bei išvardijo būtinus pertvarkymus Lietuvoje. Šiame laiške V. Staženskis, kaip ir A. Lappo kritikavo vietinės valdžios veiksmus, reikalavo visų lygybės prieš įstatymus, teismų reformos (lenkų kalbos įvedimo juose), švietimo sistemos reformavimo įvedant lenkų kalbą, tikybų laisvės, aiškino universiteto poreikį Lietuvoje. Vienas iš pagrindinių laiško akcentų buvo kultūrinės autonomijos reikalavimas, kurios svarbiausi atributai sietini su švietimo sistema³⁰. Taigi, abu Lietuvos baltųjų lyderiai vidaus reikalų ministrui išdėstė tokius pat reikalavimus ir pastabas.

1862 m. gegužės 8 – 15 d. Vilniuje įvyko bajorų suvažiavimas, kuriame dalyvavo dauguma Lietuvos baltųjų vadovų: J. Geištoras, A. Jelenskis, V. Staženskis, A. Domeika, A. Oskierka ir kt. Šiame suvažiavime V. Staženkis visus supažindino su savo jau anksčiau minėtu laišku, kuris buvo įteiktas vidaus reikalų ministrui, o A. Domeika pristatė peticiją dėl būtinumo atkurti Vilniuje universitetą. Šie veiksmai liudija, kad tuo metu konservatyvusis bajorijos sparnas prioritetą teikė švietimo sistemos reorganizavimui, pritaikant jį tradicinio elito poreikiams³¹.

Tuoju po suvažiavimo, gegužės 19 d., Minsko gubernijos bajorų vadas A. Lappo, suderinęs su kitais baltųjų lyderiais nusiuntė savo prašymą švietimo ministrui, kuriame labai kruopščiai buvo suformuluoti Lietuvos visuomenės siekimai švietimo srityje. Ilgas ir motyvuotas A. Lappo raštas baigiamas šiais reikalavimais: 1. atstatyti Vilniaus universitetą su ankstesne švietimo apygarda; 2. atidaryti prie kai kurių gimnazijų realines mokyklas; 3. atidaryti agronomijos mokyklas su parodomosiomis fermomis; 4. grąžinti šiose mokyklose dėstomąją lenkų kalbą; 5. suteikti visišką laisvę liaudies švietimo srityje. Akivaizdu, kad prašymas lietuvių – nei daugiau, nei mažiau – lietuvių kultūrinės autonomijos klausimą. Kultūrinės autonomijos, kokią išivaizdavo viešpataujantys bajorijos sluoksniai, puoselėję senosios LDK kultūros tradicijas: lenkiškai kalbančios ir negalinčios surasti bendros kalbos su vis labiau sąmonėjančia lietuvių visuomenės tradicijas³². Tiek Minsko, tiek Vilniaus gubernijų bajorų vadų reikalavimai švietimo srityje, palyginti juos su kitų Lietuvos socialinio elito veikėjų pasiūlymais, leidžia teigti, kad A. Lappo ir A. Domeikos valdžiai įteikti reikalavimai atspindi bent jau didesnės konservatyviosios bajorijos nuotaiką, t.y. ne ko nors iš esmės siekimas, o tik noras atgauti tai, kas seniai prarasta³³.

Reikia pastebėti, kad tiek A. Lappo, tiek A. Domeikos, tiek kitų Lietuvos baltųjų visuomenės veikėjų pasiūlymuose galima aiškiai išžvelgti bandymą modernėjančios socialinės

³⁰ Ten pat, P. 51.

³¹ Ten pat, P. 59 – 60.

³² Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1993, P. 151 – 152.

³³ Staliūnas D. Visuomenė be universiteto? : (aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys-XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 16, Vilnius, 2000, P. 61.

struktūros akivaizdoje išsaugoti dominavimą krašte. Kita vertus, čia taip pat ryškėjo ir kova dėl valstiečių³⁴. Iki pat sukilimo pradžios, Lietuvos baltųjų lyderiai dalyvavo konfidencialiuose pokalbiuose su valdžios atstovais, siuntinėjo jiems įvairius reikalavimus, siekdami nuolaidų aktualiausiems krašto klausimais.

Ne tik oficialių peticijų ir prašymų rašymas išduoda baltųjų pastangas atgaivinti aukštąją mokyklą XIX a. viduryje. Intelektualinės krašto jėgos, priklaususios baltiesiems veikė dvejopai. Oficiali reikalavimų deklaravimo praktika buvo tik vienas iš kelių būdų norimam tikslui pasiekti. Kitas kelias – neoficialios, neviešos, o dažnai pusiau legalios kultūrinės organizacinės veiklos kelias. Jis prasidėjo nuo liberaliosios krašto bajorijos siekimo vystyti „organiškojo veikimo“ taktiką, t.y. šio plano kūrėjai visas savo jėgas nukreipė į ūkinę, kultūrinę ir mokslo veiklą, atsisakydami aktyvaus konspiracinio, prieš carinę valdžią nukreipto darbo. Pagrindinis uždavinys tapo steigti įvairias ūkines ir kultūrinės – mokslines organizacijas, leisti laikraščius ir knygas, prieinamas platesniems gyventojų sluoksniams. Baltieji, oponavę revoliucingai nusiteikusiems visuomenės sluoksniams „organiškojo veikimo“ taktiką itin propagavo³⁵.

³⁴ Ten pat, P. 63.

³⁵ Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1993, P. 153.

5. Išvados

1. Joseph Bradley formuojama pilietinės visuomenės koncepcija Carinės Rusijos imperijoje yra paremta savanoriškai susibūrusių visuomeninių organizacijų veiklos pagrindu, tačiau šios organizacijos neišvengė Carinės Rusijos valdžios administracijos globos bei kontrolės.
2. Carinės Rusijos imperijoje veikiančios organizacijos daugiau ar mažiau angažuojasi kultūriniame lygmenyje, išlaikydamos konstruktyvų dialogą su vastybės administracija, neišvengdamos valdžios institucijų kontrolės.
3. Lietuvoje veikusiai baltųjų organizacijai priklausė stambiosios dvarininkijos atstovai, kurie buvo linkę palaikyti dialogą su Caro administracija siekdami išsikovoti nuolaidų. Konservatyvi baltųjų pozicija sukilimo kalusimu buvo nulemta baimės socialinės revoliucijos pasėkmių bei nenoro prarasti turimą įtaką.
4. Baltųjų visuomeninė veikla buvo nukreipta kultūrine bei nuolaidų ieškojimo kryptimis, siekiant neprarasti turimos įtakos bei stengiantis iškovoti kraštui kultūrinę autonomiją, ypatingą dėmesį skiriant universiteto darbo atnaujinimui, vedant konstruktyvų dialogą su Carinės Rusijos valdžios administracija.
5. Baltųjų organizacija pakankamai sėkmingai įsilieja į Joseph Bradley suformuotus pilietinės visuomenės rėmus. Baltųjų veiklos kryptis bei principai, nuolatinis kontaktas su Caro administracija, neišvengiama kontrolė pakankamai aiškiai atitinka Joseph Bradley aprašomų Carinės Rusijos imperijoje veikusių organizacijų veiklos principus.
6. Atsižvelgiant į Vidurio Rytų Europos pilietinės visuomenės specifiką, susidaro įspūdis, jog Lietuvoje veikusi baltųjų organizacija turi bruožų, kurie nėra būdingi Joseph Bradley pilietinės visuomenės koncepcijai, ypač šis neatitiktumu išryškėja analizuojant baltųjų veiksmus sukilimo organizavimo bei vykdymo procese.

6. Naudota literatūra

1. Aleksandravičius E. Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva, Vilnius, 1996.
2. Aleksandravičius E. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T 3, Vilnius, 1991.
3. Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1993.
4. Bradley J. , Subjects into Citizens: Societies, Civil Society and Autocracy in Tsarist Russia, 2006.
5. Fajnhauz D. 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje // Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T 3, Vilnius, 1991.
6. Maksimaitienė O. Lietuvos sukilėlių kovos 1863 – 1864 m., Vilnius, 1969.
7. Nosalova-Beresnevičiūtė H. , Lojalumų krizė – Lietuvos bajorijos politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais, Vilnius, 2001.
8. Staliūnas D. Visuomenė be universiteto? : (aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys-XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 16, Vilnius, 2000.
9. Trumpa V. , Lietuva XIX amžiuje, Chicago, 1989.
10. Wandycz P. , Laisvės kaina Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties, Vilnius, 1997.